

CENTURAȚII ROMANE ÎN CÂMPIA VENETĂ (ITALIA)¹

Robin Brigand

Centuriația romană, sistemul cel mai simplu și obișnuit de împărțire a unui teritoriu și de adsignare a loturilor în vederea vinderii sau încredințării veteranilor, se va impune în spațiul cucerit și dominat de Roma. Aceasta se prezintă sub formă de axe cadrilate, *decumani* și *kardines*, adică *limes* ale centuriației care desenează, pe distanțe lungi, o rețea geometrică regulată (fig. 1). Aceasta

din urmă este compusă din unități intermediare pătrate sau rectangulare, numite *centuriae*, caracterizate prin reproducerea unei metrologii bazate pe un multiplu de *actus* (35,48 m, adică 120 de picioare de 0,2957 m). Centuriația respectă așadar două criterii precise: ortogonalitatea și orientarea constantă a rețelei de arpentaj pe de o parte, iar pe de alta, prezența unui modul a cărui valoare se sprijină pe metrologia romană.

Cercetarea asupra cadastrului roman este rezultatul unei sinteze între: 1) textele gromatice, adică textele arpentorilor romani (*gromatici veteres*), adunate în manuale școlare concepute pentru instruirea și formarea de *agrimensores* (specialiști în măsurarea pământurilor), fie că este vorba de texte propriu-zise sau de vignete explicative (fig. 2a); studiul datelor oferite de vestigiile arheologice, îndeosebi sursele epigrafice care furnizează date lămuritoare asupra mai multor aspecte ale activității gromatice (fig. 2b; 3) studiul formal al rețelelor cadastrale, adică identificarea vestigiilor planimetrice în peisajul actual prin analiza fotografică aeriene (fig. 3), a hărților topografice sau a hărților cadastrale, regularitățile, orientările parcelare și toate formele reziduale ale organizării parcelare din epoca antică, transmise până azi².

Câmpiile situate la nord-est de Padova impresionează prin peisajul rural caracterizat printr-o tramă de drumuri și ape care conferă materialitate, pe o suprafață de mai multe sute de kilometri pătrați, uriașei table de șah a centuriației. Descoperit în a doua jumătate a secolului al XIX-lea,

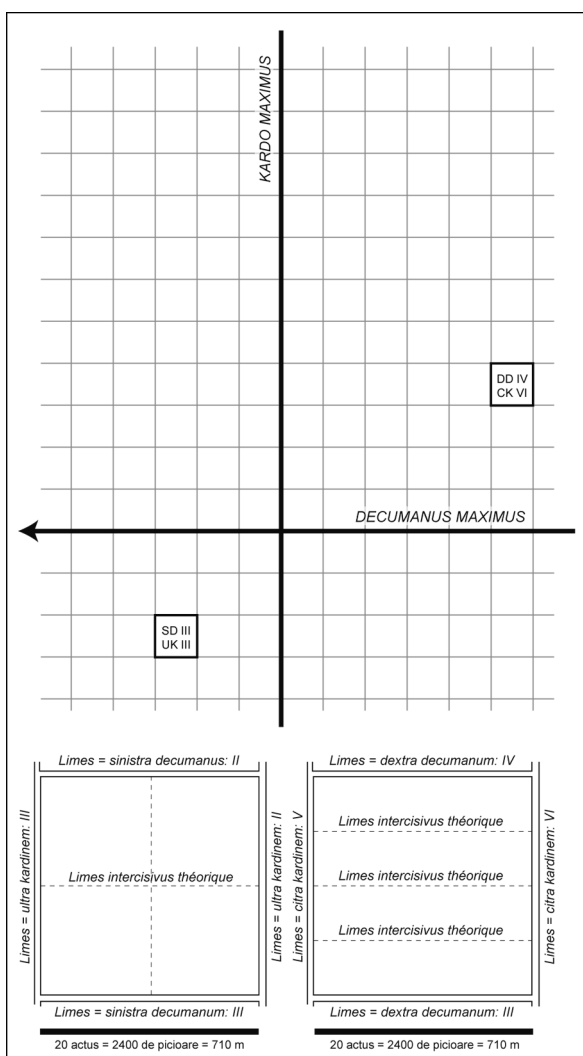

Fig. 1. Organizarea teoretică a unei centuriații cu un modul de 20 actus (710 m) și dispunerea coordonatelor a două centurii. Două modalități de împărțire a centuriației (în benzi și în cruce).

¹ Acest studiu, realizat în cadrul proiectului post-doctoral POSDRU/89/1.5/S/63663 la Universitatea „Al. I. Cuza” din Iași, pune în discuție principalele rezultate ale unei teze de doctorat (Brigand 2010) în cotutelă între Universitatea Besançon (Franța) și Universitatea Padova (Italia). Prezentă contribuție se bazează pe o publicație recentă în revista *Etudes rurales* (Brigand 2011).

² Din abundența bibliografie suscitată de problematica arpentajului roman, menționăm doar contribuțiile fundamentale ale lui A. Déléage (1934), O. A. W. Dilke (1971) și G. Chouquer, F. Favory (1991). În ce privește definirea termenilor și expresiilor gromatice, trimitem la glosarele realizate de G. Chouquer și F. Favory (2001; 2006).

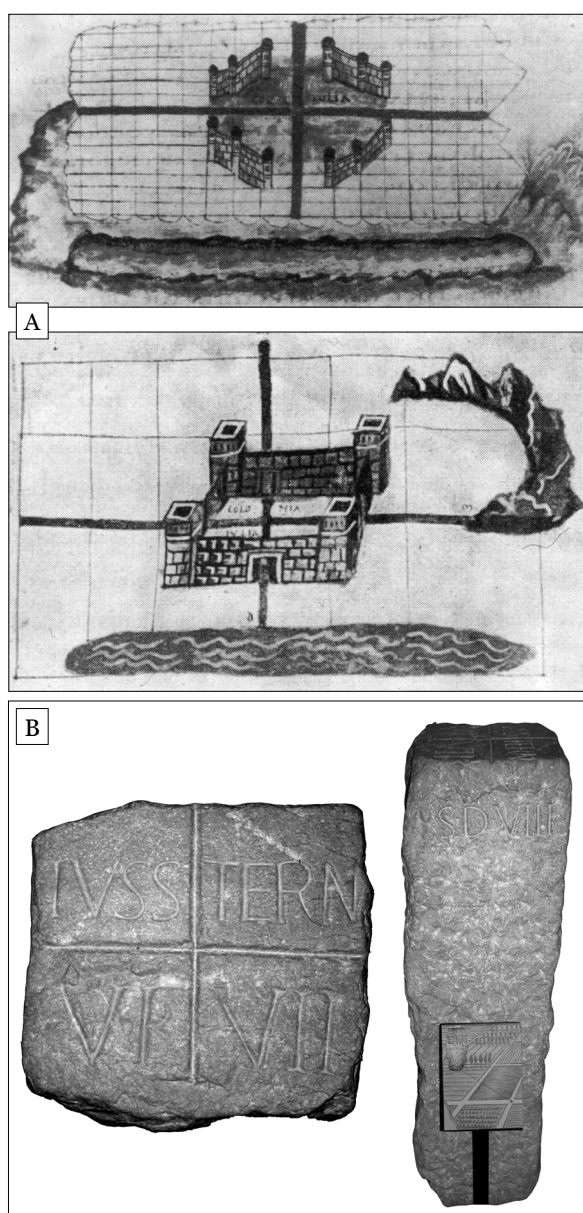

Fig. 2. a - Miniaturi din manuscrisele *Arcerianus* (sus) și *Palatinus* (jos). Acestea reprezintă orașul *colonia Iulia*, construit pe o câmpie delimitată de mare și de un lanț muntos. Teritoriul este divizat de o centuriatie ale cărei două axe majore se intersectează în centrul orașului; b - *Cippus gromatic* de la Grantorto (Cittadella). Paralelepipedul înalt de peste 1,60 m prezintă un *decussis* (= X) pe muchie și textul *iuss(u) ter(minus) novatus / U(ltra) K(ardinem) VII*, iar pe flanc inscripția *S(inistra) D(ecumanum) VIII*. Datat în sec. I p. Chr., acesta indică intersecția lui *decumanus VIII*, situat la stânga față de *decumanus maximus*, cu *kardo VII*, dincolo de *kardo maximus*.

Graticolato romano (denumirea sub care apare pe hărțile topografice) a beneficiat de numeroase studii pertinente care subliniază remarcabila perenitate a sistemului agrar antic (fig. 3). Crea-

rea Muzeului Centuriației Romane la Borgoriccio în 2009, precum și proiectul Columnei Desman la Mirano – un turn înalt de 300 m care domină dinspre est zona reticulată –, contribuie la valorizarea patrimonială a acestui peisaj-memorie.

Explicația este implicită: regiunea venetă centrală și, mai precis, Graticolato romano, constituie fosiile vii ale unei organizări moștenite din arpen-tajul antic. Porțiunea de câmpie de peste 3000 km² situată între Alpi și lagună oferă cercetătorului aerian peisaje particulare: drumuri, căi și canale desenează mai multe rețele planificate care rezultă din planurile de ocupare a pământurilor, executate acum două mii de ani, ilustrând o în-țelegere subtilă și riguroasă a contextului și a resurselor naturale. Cercetările efectuate de Gérard Chouquer și echipa sa de arheogeografi permit definirea termenilor în care acest obiect de studiu însemnat al istoriei agrare poate fi abordat.

Obiectivul demersului nostru nu este de a restitui un stadiu vechi al sistemului parcelar roman, ci de a arăta că centuriația observată astăzi ca o structură de ansamblu este întâi de toate rezultatul a ceea ce două mii de ani de ocupare a pământului au făcut dintr-o inițiativă romană. Abordarea diacronică se impune pentru că trebuie luate în considerare toate societățile care, sub presiunea unei hidrografii constrângătoare, au participat la valorizarea, în timp, a moștenirii antice.

1. Centuriații și peisaje

Centuriația romană rămâne un obiect de studiu excesiv de determinat în sensul că complexitatea formelor vizibile nu a fost luată în considerare, ceea ce a avantajat o viziune geometrică și atemporală care, omițând procesele dinamice de transformare, oferă o imagine deformată a realităților planimetrice antice. Morfologia, care se observă astăzi în Italia de Nord, este puternic hibridată, întrucât este rezultatul unui amestec dintre obiectul moștenit din antichitate, regimul apelor și ocuparea pământurilor. Se cuvine să subliniem că cercetarea asupra centuriațiilor a trecut de la căutarea formei originare la o reflexie asupra contribuției dinamicilor de lungă durată implicate în evoluția acestor forme.

1.1. Un obiect al istoriei antice

După Tunisia, unde în 1833 au fost descoperite primele vestigii ale centuriației, în regiunea vene-tă și în Istria – Graticolato romano și centuriația

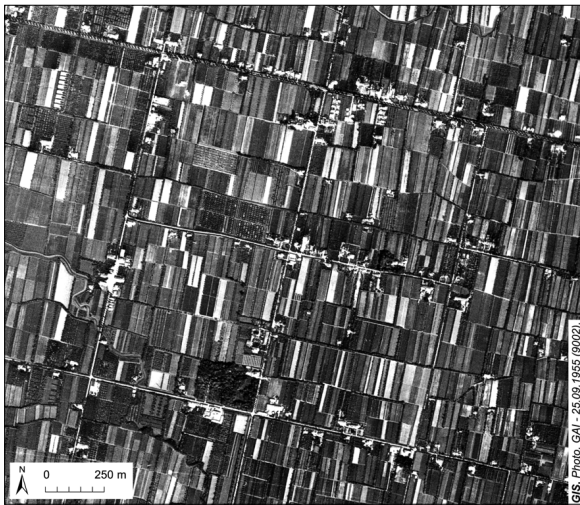

Fig. 3. Graticolato romano, la vest de Mirano. Vedere aeriană.

de la Pola – la mijlocul secolului al XIX-lea, Pietro Kandler și Ernesto Nestor Legnazzi (Legnazzi 1887; Kandler 1866) au fost cei care au pus în evidență și au cartografiat zonele reticulate antice. Inițiate printr-un chestionar asupra arpentajului antic, aceste cercetări de pionierat vor beneficia treptat de evoluția cartografiei și de generalizarea hărților la scara 1: 50000 și apoi la scara 1: 20000. Progresele aviației începând cu Primul Război Mondial, dar îndeosebi de la cel de-al Doilea, vor conduce la sistematizarea utilizării fotografiei aeriene și vor permite o mai bună recunoaștere a parcelărilor și a morfologiei centuriale.

De atunci, plecându-se îndeosebi de la cercetările lui Plinio Fraccaro (Fraccaro 1940) în regiunea venetă, ale lui Ferdinando Castagnoli (Castagnoli 1958) în Emilia-Romagna, ale lui Raymond Chevallier (Chevallier 1957a; Chevallier 1957b) în Tunisia și Istria, precum și ale lui John Bradford (Bradford 1957) în mai multe sectoare din jurul Mediteranei occidentale, încep să se analizeze fotografiile aeriene și hărțile topografice într-o optică geoistorică strâns legată de contextele romanizării și de chestiunea agrară în antichitatea romană. Aceste cercetări, asupra cărora catalogul expoziției „Misurare la terra” oferă o viziune globală solidă (Bosio 1984), fac din centuriație un obiect mai mult sau mai puțin degradat, al cărui studiu se înscrie într-o perspectivă morfo-istorică. Din acest punct de vedere, cazul venet, îndeosebi Graticolato romano, apare ca un exemplu remarcabil, în sensul că structura centuriației este perceptibilă și transpozabilă în antichitatea romană.

Dacă în anii 1980, conform practicilor arheologice peisajului, se considera că centuriațiile se pot înțelege în afara formelor parcelare post-antice, perspectivele deschise de arheogeografie³, de arheologia preventivă și de sedimentologie autorizează o abordare diferită asupra naturii acestui obiect. Înainte de a ne apleca asupra dosarului venet, se cuvine să revenim asupra etapelor științifice care, în mai puțin de douăzeci de ani, au făcut posibilă o reformulare substanțială a contururilor centuriației.

1.2. Redescoperirea centuriațiilor

Începând din anii 1990, marile lucrări de arheologie preventivă și un recurs mai frecvent la științele sedimentului vor permite principalilor actori ai cercetării asupra centuriațiilor să verifice temeiul abordării morfologice prin confruntarea cu memoria pământului. Această etapă, la care se asociază din plin geoarheologia, marchează o cotitură decisivă în măsura în care rezultatele au condus la conceperea centuriației ca o structură de amenajare agrară chemată să se transforme în timp. Astfel, centuriația nu mai este studiată doar prin relația sa cu formațiunile sociale ale antichității, ci și luând în considerare formele sociale și dinamicele mediului înconjurător din alte epoci, construcția sa de lungă durată depinzând atât de societățile medievale și moderne, cât și de societățile antice.

Deschiderea în Franța a căii ferate TGV Méditerranée a determinat o vastă operațiune de arheologie preventivă în Valea Ronului. Această operație a permis investigarea arheologică a liniamentelor parcelare asociate centuriației B de la Orange, centuriație cunoscută doar datorită analizei morfologice și vestigiilor epigrafice. S-a dat la iveală un prim proces de transmitere a informației planimetrice antice. Astfel, secțiunea din punctul Malalones, Pierrelatte (Drôme) relevă transmiterea verticală, pe mai mult de 2 m, a unei gropi săpate în epoca romană după orientarea actuală, în pofida mai multor secvențe de aluviuni care pecetluiesc etapele precedente (Berger, Jung 1996).

³ În ce privește noile paradigme ale acestei discipline aflate la intersecția dintre istorie, arheologie, geografie, științele vieții și ale pământului, vezi lucrările scrise sau editate de G. Chouquer (2003, 2007). Semnalăm, de asemenea, dările de seamă publicate în *Les Nouvelles de l'Archéologie* (Watteaux 2011) și *Etudes rurales* (Gonzales Villaescusa 2011).

Investigațiile recente conduse de doi cercetători italieni pe teritoriul orașului Lugo (Emilia-Romagna) întăresc ideea că transmiterea centuriatelor se poate efectua în pofida mai multor sedimentări (Franceschelli, Marabini 2007). Depozitele aluviale care acoperă nivelurile romane oscilează aici între 0,80 și 3,50 m, cu extreme de 5 m, în-deosebi în câmpia joasă a orașului Lugo, tocmai acolo unde, ca o ironie a solului, rețelele antice sunt cele mai bine conservate.

Aceste rezultate sunt elocvente în măsura în care se face distincția între realizarea romană și ceea ce aceasta a devenit. Aceste investigații nu permit totuși să luăm în considerare procesele de construire a obiectului planimetric așa cum este el perceput de interpretarea cartografică și fotografică.

1.3. Construirea centuriatelor

Se cuvine să luăm în considerare două studii. Primul, obligatoriu și deja menționat, a fost realizat în cadrul operațiunii „Gropi” a TGV-ului Méditerranée, mai precis la Bollène (Vaucluse), în punctul Les Batras (Marchand 2003, 99). Săpătura, efectuată pe o vastă suprafață, a arătat că unul din cele două axe generatoare ale centuriatelor, în acest caz *kardo maximus*, prezenta o particularitate: în partea de nord a săpăturii, acesta era absent în antichitate și în prezent; în partea de sud absent în antichitate este vizibil în prezent sub forma unui hotar șanțuit datând din epoca modernă. Fiind vorba de antichitate, această situație se explică prin existența unui paleolit de râu. Situația trimite la ideea unei organizări parcelare care se efectuează diferit, deci decalat față de arpentajul antic. Această materializare nu ajunge la capăt decât *a posteriori*, adică după o lentă evoluție a vieții agrare. Este vorba tocmai de “o virtualitate antică devenită materialitate modernă” (Marchand 2003, 99).

Gérard Chouquer subliniază faptul că, dacă arpentajul roman este o realitate în termeni de atribuire de pământuri coloniștilor, acesta nu este decât o potențialitate în termeni de construire a peisajului agrar, întrucât vor trebui câteva generații de agricultori pentru a-i da materialitatea pe care i-o cunoaștem (Chouquer 2007, 70). Pentru a contrazice această abordare dinamică, ar trebui să putem demonstra ca Evul Mediu și epoca modernă n-au fost în măsură să transforme în mod durabil formele agrare.

Al doilea studiu se referă la modelizările formelor planificate medievale efectuate de Cédric Lavigne (Lavigne 2002). Acestea sunt fundamentale, deoarece permit să se ia în considerare centuriatelor din nordul Italiei cu corecțiile aduse de cunoașterea dinamicilor morfologice. De asemenea, sunt importante observațiile făcute asupra centuriatelor vecine Crevalcore, la nord de Bologna (Lavigne 2004): incluzând planificarea medievală printre obiectele arheogeografiei, ele deschid calea spre o reevaluare critică a formelor planificate romane. Gérard Chouquer a formalizat recent intuiția că remarcabila materializare a tramelor antice din anumite sectoare din Italia padană se datora, în parte, campaniilor medievale și moderne de atribuire și de colonizare agrară (Chouquer 2009).

În Veneția centrală, centuriatelor se dezvoltă pe suprafețe puțin expuse acumulărilor sedimentare. Tocmai datorită acestei aflorări a nivelurilor vechi, modelele din câmpiile Romagnei și Ronului – unde transmiterea planimetriilor s-a efectuat în pofida unor sedimentări importante – nu se pot aplica situației venețiene. Vom încerca să explicităm mecanismele care au acționat în elaborarea acestor peisaje.

2. Dosarul venet

Călătorul care descoperă regiunea venetă începe adesea prin Veneția și laguna sa. Dacă încearcă o expediție pe pământul propriu-zis, motivat de vizita la o vilă construită prin secolele XV-XVII sau de o plimbare pe tabla de șah a centuriatelor, de pildă la Camposampiero, acesta se trezește dintrodă aruncat într-un univers polimorf și confuz: cel al nebuloasei venete, unde rețeaua teritorială extrem de densă îi poate aminti de fizionomia marilor câmpii industriale din jurul Mediteranei, începând cu câmpia fluviului Pad.

Dacă câmpia venetă se distinge prin îngustimea ei – doar aproape 70 km despart campania bisericii San Marco de piemontul prealpin dolomitic – mediul său hidrogeologic este foarte apropiat de cel al câmpiei fluviului Pad. Agronomul Arthur Young, ca și, mai târziu, inginerul hidraulic Benjamin Nadault de Buffon, explică dezvoltarea economică a acestor câmpii prin veritabila cultură hidraulică care caracterizează aceste regiuni. În regiunea venetă, principala acțiune a omului constă într-un efort răbdător de gestionare a apei: este vorba să fie adusă acolo unde este nevoie, să

fie evacuată prin drenare acolo unde prisosește, deci să se regularizeze fluxul.

Originalitatea dosarului venet constă în foarte puternica materializare a centuriațiilor în general și a celor două centuriații din câmpia râului Brenta, în particular. Această explică focalizarea cercetării asupra acestor doi *agri centuriati*, puși în legătură în mod tradițional cu municipiul roman *Patavium* (Padova).

Obiectivul nostru este de a arăta că aceste două centuriații constituie o realitate hibridă ce reprezintă rezultatul unor proiecte sociale, dar și al unor constrângeri de mediu. De asemenea, centuriația este un obiect complex bazat pe forme mixte, care reflectă atât memoria amenajamentelor romane cât și intervențiile societăților post-antice.

2.1. Centuriații și mediul înconjurător

Imaginea unei câmpii centrale care se deschide spre Alpi acolo unde se închide golful Adriaticii este oportună. Există, într-adevăr, o continuitate spațială evidentă de la debușeurile alpine până la coasta nordică a Adriaticii, îndeosebi conul aluvial al râului Brenta care, de la Bassano la Mestre, orientează și determină hidrografia (fig. 4).

Câmpia înaltă compusă aproape în exclusivitate din pietriș calcaros într-o matrice nisipoasă se distinge net de câmpia joasă cu dominantă limonoasă și argiloasă. Una este uscată și foarte drenantă; cealaltă este umedă și supusă înfundării. Tranziția între cele două spații se efectuează la nivelul câmpiei medii unde, prin capilaritate, emerg apele subterane de acolo de unde pietrișul provenit de la ultima glaciațiune este epuizat. În această zonă apele resurgente se reunesc pentru a forma rețeaua hidrografică a câmpiei joase care se scurge, în raport de denivelări, între sulurile fluviale tardiglaciare reprezentate de bancurile de nisip.

În bazinul râului Brenta, de la Bassano până la lagună, dispunerea centuriațiilor numite „Padova nord” și „Padova nord-est” prezintă un interes cu totul deosebit, dat fiind că amândouă, dispuse oblic față de conul aluvial (cu excepția sectorului situat între Cittadella și Bassano), acoperă integral câmpiile înaltă și joasă ale Brentei (în partea de dincoace de Musone Vecchio). Caracterul organic al celor două vaste ansambluri centuriate de la Bassano la Mirano, adică din zona prealpină

până la lagună, este întărit de îmbucarea lor foarte clară la sud de Cittadella (fig. 5).

Această îmbinare este fundamentală, căci structurarea primară este legată de mediul înconjurător, mai precis de organizarea apelor resurgente. Într-adevăr, zona de contact se situează acolo unde izvorăște Tergola, la înălțimea mlaștinilor de la Onara, adică într-un sector umed cu soluri saturate de apă. Dar dacă adaptarea strânsă a centuriațiilor la topografia conului aluvial și la disponibilitatea resursei de apă este evidentă la o scară medie, este totuși interesant să observăm comportamentele parcelare ale celor două centuriații studiate.

2.2. Morfologii centuriate

Câmpia înaltă a Brentei poate fi formal împărțită în două ansambluri de suprafețe distincte (fig. 5).

- 1) Un sector nordic, care pleacă de la Bassano până la primele canale de irigație modernă și care este marcat de o puternică denivelare și printr-un gradient ridicat al sedimentului grosier, doi parametri de altminteri intim legați de proximitatea apexului conului aluvial al Brentei tardiglaciare. Cadrul centuriației este bine păstrat aici, cu o reprezentare regulată a limitelor. Aici, *decumani* (est-vest) tind să se șteargă, în timp ce *kardines* (nord-sud) sunt deosebit de pregnanți. Doar *kardines* par să joace un rol în scurgerea apelor superficiale, îndeosebi cei care sunt situați pe coama conului aluvial.
- 2) Un sector median, în jurul localităților Cittadella și Castelfranco, care corespunde ansamblului suprafețelor acoperite de rețeaua de irigație modernă structurată pe cele două canale de colectare, respectiv Rosa și Dolfin. Aici solurile sunt marcate printr-o reducere a granulometriei și printr-o aflorare progresivă a pânzei freatice care anunță resurgențele câmpiei medii. Întreruperea relativ netă a rețelelor de irigație între Cittadella și Castelfranco reflectă o disponibilitate hidrică mai puțin critică decât în sectoarele septentrionale. Morfologia centuriației este aici net diferită: foarte bine păstrați (fig. 6), *decumani* și *limites intercisivi* contribuie la configurarea imaginii centuriației în care *kardines* nu sunt niciodată reprezentați, începând cu *kardo maximus*, în pofida prezenței sale formal stabilite de către o bornă epigrafică descoperită în apropiere de râul Brenta (fig. 2b).

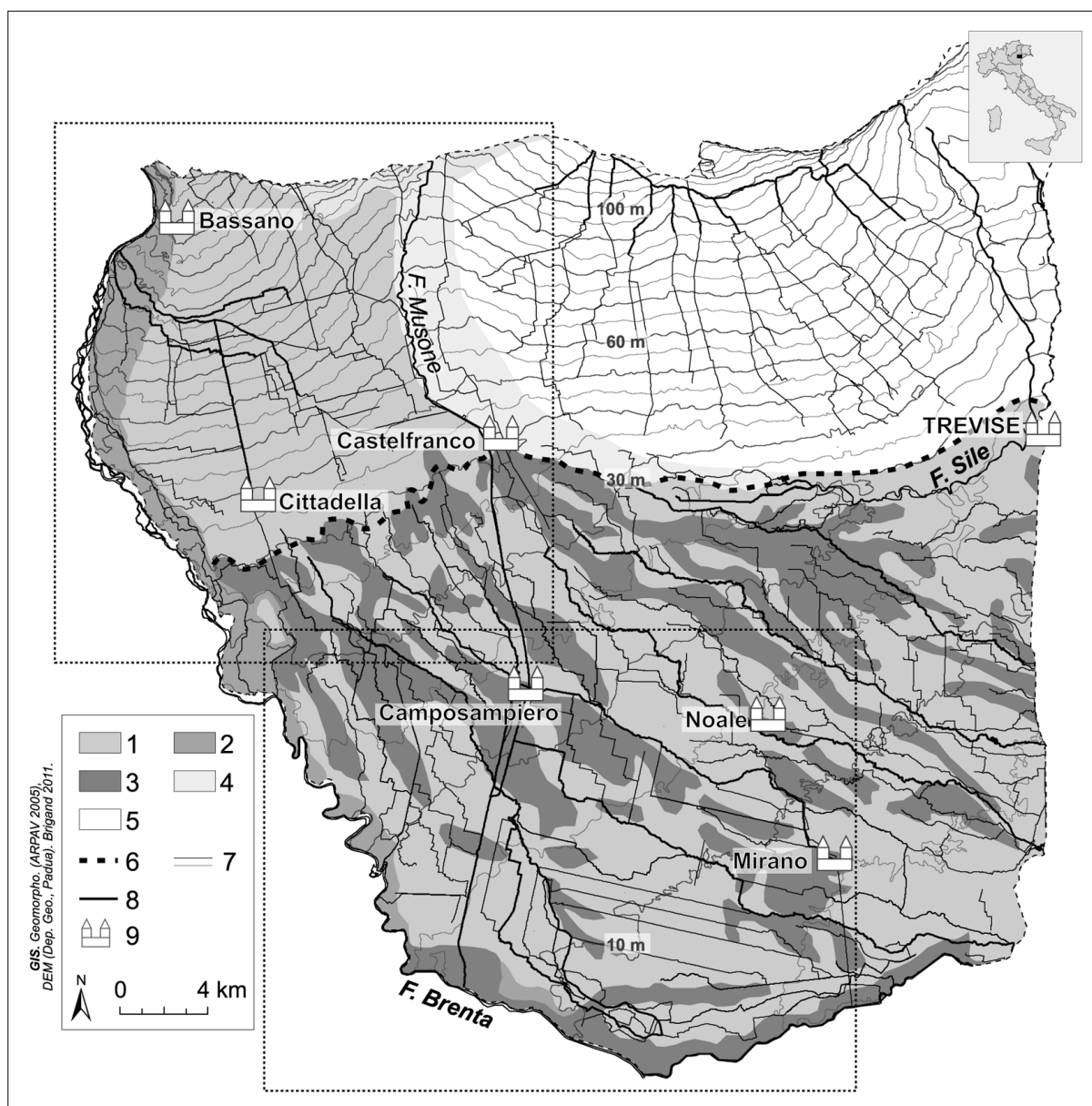

Fig. 4. Hartă geomorfologică și hidrografică a câmpiei centrale a Veneției: 1 - câmpia aluvială veche a râului Brenta (tardiglaciuar); 2 - aluviuni recente (holocen); 3 - cordoane aluviale vechi și recente; 4 - depresiuni de la Musone; 5 - câmpia aluvială a râului Piave; 6 - limita nordică a resurgenței apelor; 7 - curbă de nivel (5 m); 8 - hidrografie modernă și contemporană; 9 - burguri fortificate (sec. XII-XIII).

În ceea ce privește câmpia joasă, nodul hidraulic de la Camposampiero separă, de asemenea, două sectoare.

1) Primul, situat la nord-est, în amonte, corespunde câmpiei mediane caracterizate prin bancuri paleofluviale pronunțate și prin depresiuni de interbancuri supuse unei deflueții devenite mai dificile datorită coborârii denivelării și unui sediment cu dominantă argiloasă. Aceste medii sensibile, adesea palustre, concentrează esențialul orezării moderne care subliniază puter-

nica încărcătură hidrică a acestui spațiu (fig. 5). Centuriația este prezentă sub formă reziduală în depresiuni și mai pregnant pe bancurile fluviale.

2) La sud de Camposampiero, situația este cu totul alta de vreme ce aproape toate centuriile de 20 de *actus* sunt complete și prezintă o structurare internă foarte îngrijită, ceea ce permite să se observe o împărțire în 4 benzi de câte 5 *actus*, orientate după *decumani*, aceștia înșiși subdivizați adesea în unități intermediare constituite din două niveluri de diviziune internă (fig. 7a).

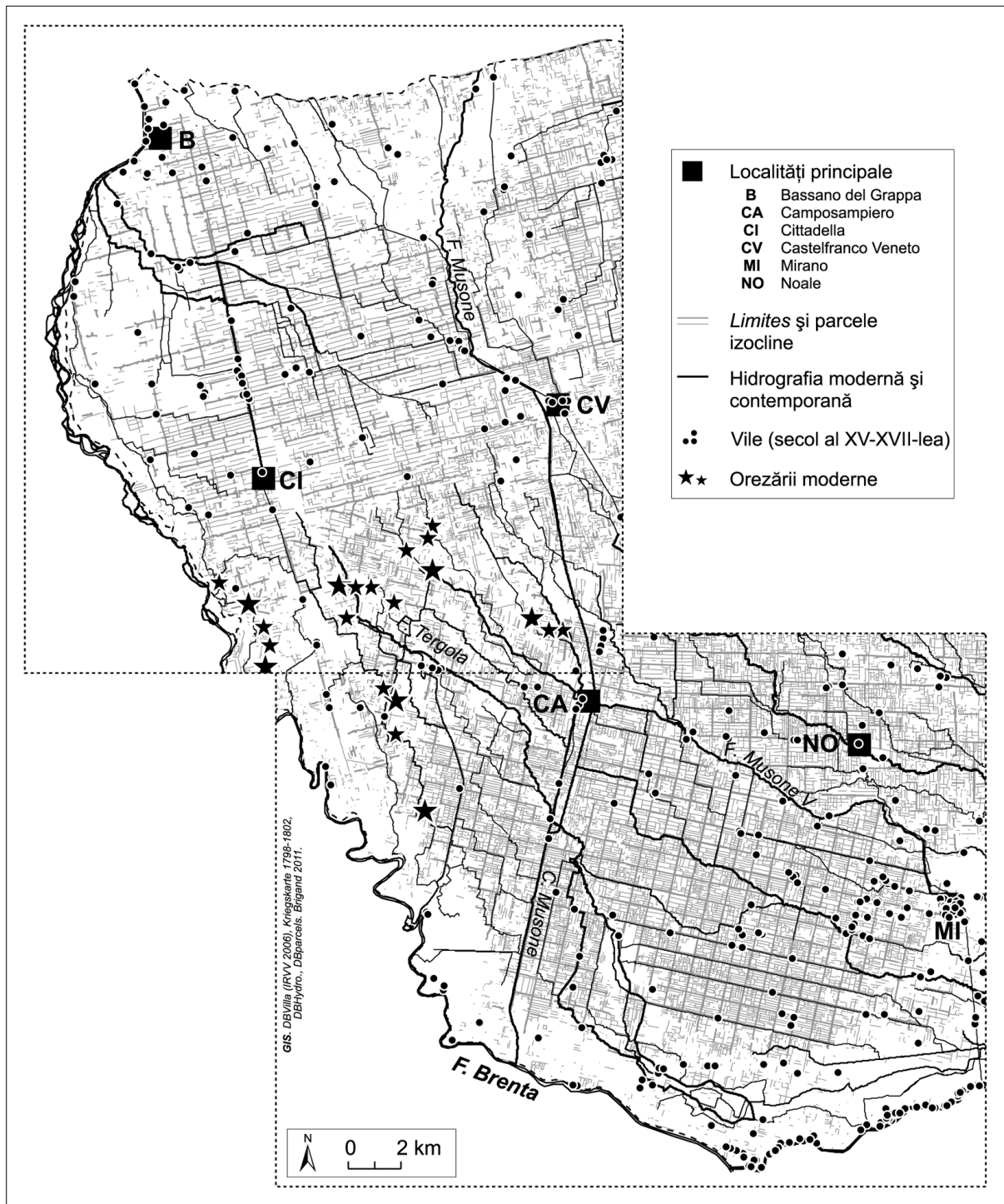

Fig. 5. Centuriații și circulația apelor între Bassano și Mirano.

Înaintând spre aval, elementele parcelare ale centuriației se întăresc, paralel cu o scufundare a bancurilor paleofluviale și cu o reducere a denivelării care devine aproape nulă de la Mirano la lagună. Toate acestea subliniază caracterul puternic hibrid al centuriației datorat, pe de o parte, componentelor geomorfologice ale câmpiei legate

de depunerea tardiglaciară a conurilor aluviale și, pe de alta, armăturii centuriației, care apare înainte de toate ca un instrument actualizat de bonificare hidraulică. Ne propunem să aprofundăm acest din urmă punct, arătând cum centuriațiile participă la regularizarea hidraulică a câmpiei centrale.

2.3. Centuriații și circulația apelor

Apele care se scurg prin canalele de irigație sau de drenaj circulă sistematic de-a lungul axelor de origine antică. Centuriațiile, care se observă acum între Bassano și Mirano, sunt formate de aceste rețele hidraulice. Toate sunt sisteme organizate de canale colectoare, ele însele stabilite în funcție de denivelare și de cursurile de apă principale care se răspândesc în depresiuni, jucând rolul de colectoare naturale.

Două sectoare merită toată atenția noastră. Primul este constituit din câmpia înaltă dintre Cittadella și Castelfranco, iar al doilea din câmpia joasă situată la sud-est de Camposampiero.

1) Observarea minuțioasă a rețelei centuriate între Cittadella, Castione și Castelfranco arată o ierarhizare originală în măsura în care aici se regăsește o structurare recurentă în două benzi majore late de 10 *actus*, divizate la rândul lor printr-o limită mediană de un nivel mai mic (fig. 6).

Această ierarhizare nu este sistematică și depinde adesea de prezența sau absența canalelor de irigație. Această morfologie parcelară însoțește evoluția sedimentului, dat fiind că ea adoptă, de fapt, o dispunere în benzi care, perpendiculară pe creasta conului de dejecție, îi permite să beneficieze puțin câte puțin de ușoara denivelare a fețelor externe ale conului aluvial. Acest desen de tip pieptene funcționează ca o rețea de colectare a apelor care se îndreaptă spre depresiunea Musonului, evitând însă sectorul de resurgență. Această regularizare a sectorului afectat de o aflorare progresivă a pânzei freatice și a canalizării subterane se poate observa în fig. 6.

Canalul subteran, care dă naștere pârâului Vandura, produce un sediment puțin bogat în pietriș care se distinge de matricea nediferențiată printr-o mai bună disponibilitate hidrică. Reflexul său planimetric asociază două depresiuni ușoare în amonte de Vandura care se vor întări cu aflorarea pânzei freatice și cu o disoluție a desenului centuriației legate de cele două trame planificate anizocline. Prezența unui indicator arheologic (așezarea protoistorică de la Le Motte), conectat cu restul prin mijlocirea unui drum orientat după cea mai bună denivelare, indică faptul că acest sector beneficiază de un bun acces la resursa de apă. În ceea ce privește resurgența Vandura, care se întrezărește în amonte la mai puțin de 2 kilometri la sud de Le Motte, este interesant de observat cu

Fig. 6. Morfologia centuriației între Cittadella și Castelfranco Veneto. Săgețile externe indică caroiajul teoretic al centuriației.

câtă claritate trama în benzi regularizează parțial spațiul, evacuând apele de prisos în Musone.

Problematica schițată aici punctează un dat esențial: depresiunile umede ale câmpiilor mediană și joasă sunt strâns asociate cu centuriația, iar *limites*, precum *limites intercisivi*, participă la drenarea sectoarelor cu excedent hidric. Pe rând receptacule și rezervoare, aceste sectoare sunt destinate să faciliteze circulația apelor printr-o dublă funcțiune, de colectare în amonte și de difuziune în aval. Exemplul câmpiei joase a râului Brenta arată că ceea ce a fost considerat multă vreme ca o centuriație perfect conservată nu este în realitate decât un instrument deosebit de pregnant de artificializare și de regularizare a apelor.

2) În privința celui de-al doilea sector, la sud de Camposampiero, hibridarea între armătura centuriației și realitățile hidrografice este maximă, canalele urmând trasee care le fac să oscileze între axele de scurgere naturală și captajele care urmăresc pe tronsoane mai mult sau mai puțin lungi orientarea centuriației. Cu titlu de exemplu, să invocăm Tergola, la est de canalul Musone (fig. 5). Amenajările hidraulice destinate regularizării sale sunt probante, îndeosebi în proximitatea depresiunii care provoacă dedublarea sa. Există acolo o întărire a hidrografiei care drenează depresiunea râului Tergola, după *kardines* pentru spațiile situate la sud și după *decumani* pentru spațiile situate la est. La o scară medie, se observă astfel o legătură foarte puternică între sectoarele depresionare și axele drumurilor și apelor care structurează centuriația: interstițiile de interbancuri sunt caracterizate printr-o înaltă disponibilitate hidrică căci este vorba de drenarea, printr-o structurare accentuată, a *limites* și a *limites intercisivi*.

La o scară mare, desenul centuriei la est de Camposampiero (fig. 7b) relevă o problemă similară: depresiunea orientată după denivelarea nord-vest-sud-est și direcția pâraiașului comunal de acolo se confundă cu desenul structurilor interne ale centuriei care se sprijină pe cursul de apă. Acesta din urmă construiește local, în jumătatea de nord a centuriei, *limites intercisivi* și subdiviziunea lor elementară. În jumătatea de sud, desenul este diferit și indică o preeminență a limitelor orientate nord-sud. Pâraiașul comunal parcurge punctual această formă paleofluviatilă și devine canalul emisar major al acestui sector. În lumina acestor exemple nu putem decât să constatăm că centuriația este o formă hibridă destinată regularizării apelor.

2.4. Apă, societăți și reziliență

Rețeaua hidrografică determină arhitectura centuriației ce se difuzează după normele moștenite din antichitate și astfel structurează un sistem spațial coerent. Organizarea rețelelor hidrice rezultă din amenajările moderne legate de cucerirea pământului tare de către Veneția, începând de la sfârșitul secolului al XIV-lea, precum și de capitalizarea patrimoniului funciar.

Totuși, amenajarea rețelelor moderne ale câmpiei râului Brenta, la scară medie sau mare, nu este fructul unei decizii mature sau concertate. Toate

Fig. 7. Morfologia a două centurii din cadrul centuriației de la nord-est de Padova. Cele trei *limites intercisivi* sunt reprezentate prin linii punctate.

aceste rețele s-au născut din convergența acțiunilor locale, săpături diverse și amenajări punctuale care nu sunt semne ale unei vederi de ansamblu, planificate ca atare. Ici și colo, câte un canal săpat la inițiativa vreunui nobil venețian pentru a-și iriga proprietățile și a evita riscurile de inundație contribuie la îmbogățirea unui mediu înconjurător morfologic, fără să fie vorba prin aceasta de o viziune globală. Această constatare este adevărată îndeosebi pentru sectorul Brenta unde documentarea cartografică veche pune în lumină un mare număr de amenajări hidraulice locale ce participă în mod punctual la materializarea de *limites* și de *limites intercisivi*. Aceste amenajări au o influență spațială limitată, dar se înscriu în organizarea generală a rețelelor hidrografice.

3. Apa și dinamica formelor

În acest stadiu al analizei se cuvine să evocăm cercetările lui Claire Marchand, îndeosebi articolul său apărut în *Etudes rurales* (2003). Autoarea demonstrează că organizarea formelor în rețea răspunde unui proces de auto-organizare care reflectă capacitatea formelor de a evolua într-un sistem organizat, fără intervenția unei planificări voluntare. Se precizează următoarele:

„Auto-organizarea reprezintă pe rând procesul și rezultatul acestei acțiuni, forma organizată, suficient de stabilă pentru a putea fi percepută și capabilă de a se produce ea însăși. Ea este deci organizată (rezultat) și organizatoare (acțiune). Dar această stabilitate, care se exprimă printr-o formă organizată numită în general structură, relevă nu un fenomen de conservare, de fixare definitivă a elementelor care o compun, ci, dimpotrivă, de un proces complex de dezorganizare-organizare succesive, de schimbări neîncetate la nivel micro-local, care este cel al elementelor constitutive ale acestei structuri. Acest proces se bazează pe capacitatea sistemelor deschise de a se autoreproduce datorită schimburilor (de materie, de energie și de informație) pe care aceste sisteme le practică cu mediul lor înconjurător și de a se complexifica, plecând de la dezordine (perturbare, zgomot etc.), prin reorganizări succesive” (Marchand 2003, 105).

În această optică, centuriația construită prin rețelele hidrografice este un sistem autonom și rezilient, capabil adică de a absorbi mutațiile și de a le integra într-un cadru dinamic care se autoreproduce și se autoorganizează în afara proceselor de construcție intenționale, cum sunt, de exemplu, planificările agrare. Tot astfel, trebuie să privim cele două centuriații de la Brenta, dincolo de amenajările punctuale care, înscriindu-se într-un cadru normat, permit realizarea prin intermediul unei puneri în rețea conform procesului de „continentalizare” descris de Gérard Chouquer (2000, 134-136). Amenajările moderne din câmpia râului Brenta nu rezultă dintr-un program planificat la scara unui bazin hidrografic: nu există nicio urmă a vreunui proiect de configurare a rețelelor hidrografice.

Există totuși o finalitate globală coerentă care constă în gestiunea apelor înalte (provenite din inundații) și joase (apele obișnuite) în vederea evitării saturării cu apă a sectoarelor sensibile

(îndeosebi resurgențele și depresiunile de interbancuri) și supraaluvionarea lagunei, colmatarea acesteia și, prin urmare, sfârșitul insularității venețiene. Procesele dinamice de construcție legate de circulația apelor conduc la o evoluție a morfologiilor centuriale pe baza unei scheme orientate după denivelare și care se extinde din aproape în aproape. Sistematizarea apelor care se varsă în lagună, a căror origine urcă la colonizarea venețiană, induce mai multe faze de solidificare și de selecție a formelor.

Am văzut că apa era elementul esențial al construcției rețelelor centuriale, întrucât aceasta acționează ca agent morfogen și puternic structurant. Într-adevăr, canalele de irigație și de drenaj determină întărirea izocliniilor parcelare. Inserția unei rețele de irigație și de drenaj se asociază cu o rigidizare a formelor parcelare și cu o ortogonalizare a traseelor sinuoase care urmează orientarea centuriațiilor. Hibridarea foarte puternică a rețelelor hidrografice cu centuriația se traduce îndeosebi prin accentuarea rolului morfogenetic al acestor rețele, fiecare canal devenind elementul în jurul căruia se organizează distribuția apelor la scara unei parcele. O remarcă, totuși: în funcție de sectoarele luate în considerare, structurarea internă variază și organizează în mod diferit proprii *kardines* și *decumani*. Mai mult, între documentele de arhivă și parcelările actuale se observă adesea, în afara unei rigidizări a formelor, un proces de selecție care ne permite să considerăm că organizarea internă a unei centurii depinde de potențialul morfologic pe care l-a moștenit din arpentajul roman. Fie că e medievală, fie că e modernă, planificarea agrară contribuie la afirmarea unei scheme organizatoare.

4. Planificări agrare și regularizarea formelor

Înainte de a conchide, este important să reamintim că, în legătură cu structurările interne ale centuriației de la nord-est a Padovei, John Bradford sublinia că ar trebui să fim rezervați față de obsedanta regularitate a acestei centuriații și să nu atribuim cu prea multă ușurință arpentajului antic anumite moduri de decupaj geometric (Bradford 1957). Vom remarca și că expresia „prea frumoasă ca să fie adevărată”, utilizată de acest autor în citatul ce urmează, va găsi la Claire Marchand un ecou singular atunci când aceasta va vorbi la rândul ei de „centuriații mai frumoase ca niciodată” (Marchand 2003).

„În studiul său despre rețelele parcelare care compun peisajele centuriate aproape de Bassano și de Padova, profesorul Fracaro sugerează că cele mai bine păstrate ar prezenta încă structura unei rețele romane. Această opinie presupune, în anumite grupuri specifice de *centuriae*, o supraviețuire aproape prea frumoasă ca să fie adevărată (...). În zone altădată centuriate, parcelele sunt în mod regulat scurtate sau prelungite, divizate sau combinate în diferite epoci; acolo unde acestea sunt regulate și uniforme, trebuie să fim atenți la regularizările post-romane ale parcelărilor. Într-adevăr, îndeosebi începând cu a doua jumătate a secolului al XVIII-lea, formele de bonificare agrară și de intensificare a agriculturii care însoțesc creșterea demografică vor stimula o remaniere, uneori de anvergură, a parcelărilor și a amenajărilor hidraulice” (Bradford 1957, 160).

Aproape totul era deja spus în 1957, atunci când Bradford atrage atenția asupra faptului că condițiile socio-economice posterioare antichității romane au condus la rectificarea parcelărilor. Dacă acest autor consideră că planificarea hidraulică este responsabilă de regularitatea aproape excesivă a anumitor centurații din zona venetă centrală, el nu socotește încă planificarea agrară – fie că este medievală, modernă sau contemporană – drept ceea ce este aceasta efectiv, adică unul dintre agenții majori ai transiterii și transformării arpentajului antic. Evul Mediu din secolele al XII-lea și al XIII-lea, perioadă puternică de colonizare rurală, de arpentaj și de lotizare, este implicat în construcția centurațiilor din câmpia aluvială a Brentei. Mai multe parcelări de fundare au putut fi individualizate, în mod esențial acolo unde dinamicele de afirmare teritorială ale puterilor comunale sunt cele mai manifeste, adică între Bassano și Mirano și, mai specific, în câmpia joasă a râului Brenta (fig. 4).

Este vorba, într-adevăr, să afirmăm aici că, dacă centurațiile din această câmpie posedă o morfologie foarte pregnantă, aceasta se explică tocmai prin aceea că Evul Mediu a fost foarte bogat în materie de colonizare rurală, de fundații noi și de întărire a puterii urbane asupra zonelor rurale.

Toate planificările recunoscute ca medievale ca urmare a modelizării propuse de Cédric Lavigne (Lavigne 2002) sunt manifeste prin anizoclinia prin care se caracterizează la Castelfranco, Cittadella și Bassano. Să recunoaștem totuși faptul că, dacă desenul centurațiilor este deosebit de clar,

aceasta se datorește faptului că planificarea medievală și apoi amenajările hidraulice moderne au contribuit la perfecționarea lor. Revenim din nou asupra exemplului morfologiei originale a centurației dintre Cittadella și Castelfranco (fig. 6), caracterizată printr-o absență totală a *kardines* și printr-o ierarhizare specifică a *decumani* și a *limites intercisivi*.

În lumina dinamicilor observate în aceste spații în cursul secolelor al XII-lea și al XIII-lea care, în cazurile cele mai vizibile, se exprimă prin planificări anizocline ale centurației, putem considera în mod legitim că această morfologie, bine adaptată la scurgerea apelor în direcția colectorului natural care este Musone și bine adaptată desfășurării resurgențelor, este o rezultată a amenajărilor medievale și apoi moderne.

De atunci, obiectul „centurație” este perceput într-o perspectivă nouă, în conformitate cu care Evul Mediu, apoi epoca modernă, ar fi participat la reziliența formelor antice în durata lungă. Într-adevăr, dacă centurațiile pe care le percepem prin lectura planimetriilor actuale și subactuale sunt înainte de orice obiecte ale prezentului construit în durată, înscrierea lor în solul venetian este un proiect social roman care răspunde necesității de ameliorare a spațiilor câmpiei centrale și de a le favoriza ocupația.

Nu vom cunoaște niciodată gradul de realizare al centurației în momentul înscrierii ei în sol, dar este probabil ca marile linii ale armăturii sale fuseseră deja fixate, chiar nefiind materializate în integralitatea lor. Cu toate acestea, putem afirma că dezvoltarea sa viitoare este condiționată încă de la început, îndeosebi de strânsa sa adaptare la topografia câmpiei aluviale. Evul Mediu și epoca modernă, prin afirmarea puterii urbane asupra câmpiei, urmată de o formă de putere net capitaliste, îi vor conferi în mod progresiv vizibilitatea sa actuală.

Planificarea, fie că este medievală, fie modernă, nu este decât un aspect al transiterii în durata lungă. Ea participă totuși, de o manieră decisivă, la construcția centurației. Gérard Chouquer a arătat că răspândirea de sate noi medievale coincide foarte strâns cu sectoarele în care centurațiile erau cele mai vizibile (Chouquer 2009). De atunci, se poate presupune că oamenii din Evul Mediu au privilegiat spații în care vestigiile arpentajului antic ofereau un cadru adecvat orga-

nizării teritoriului, îndeosebi gestiunii apelor, și că această colonizare medievală a contribuit la transmiterea centurițiilor până în zilele noastre.

Dincolo de formele planificate punctuale, apa și gestiunea ei joacă un rol fundamental în reziliența formelor. De apă depind construcția și realizarea, adesea remarcabile, ale centurițiilor din câmpia râului Brenta. Astfel, în acest caz, trebuie să luăm în considerare procese de transmitere care nu se pot reduce doar la planificare. Felul în care se distribuie apele în funcție de denivelare, hibridându-se cu centuriția, formează un sistem autoorganizat, constituit dintr-o pluralitate de amenajări locale.

În toată câmpia venetă centrală, amenajările hidraulice din epoca modernă, precum și colonizarea patriciană, contribuie incontestabil la întărirea și la construcția punctuală a centurițiilor, îndeosebi adaptând cadrul normat moștenit din

antichitate la constrângerile cerute de ameliorarea și asanarea hidraulică.

Mulțumiri

Exprim întreaga mea grațitudine profesorilor François Favory, Gérard Chouquer, Bruno Marcolongo și Guido Rosada pentru asigurarea cadrului științific care mi-a permis ducerea la bun sfârșit a lucrării mele de doctorat. Mulțumesc, de asemenea, Seminarului de arheologie și Platformei Arheoinvest de la Universitatea „Al. I. Cuza” din Iași pentru primirea călduroasă și stimulativă cu care m-au onorat. Mulțumirile mele se îndreaptă și spre Maison des sciences de l’Homme et de l’Environnement C. N. Ledoux din Besançon pentru facilitarea accesului la infrastructura indispensabilă acestei cercetări. În sfârșit, îi mulțumesc dr.dr. Marius Alexianu care și-a asumat sarcina de a realiza traducerea în limba română a acestui studiu.

Bibliografie

- Berger, Jung 1996:** J.-F. Berger, C. Jung, Fonction, évolution et “taphonomie” des parcellaires en moyenne vallée du Rhône. Un exemple d’approche intégrée en archéomorphologie et en géoarchéologie. In: (Ed. G. Chouquer) Les formes du paysage, II. Archéologie des parcellaires (Paris 1996), 95-112.
- Bosio 1984:** L. Bosio (Ed.), Misurare la terra. Centuriazione e coloni nel mondo romano. Il caso Veneto (Modena 1984).
- Bradford 1957:** J. Bradford, Ancient landscapes. Studies in field archaeology (Londra 1957).
- Brigand 2010:** R. Brigand, Centuriations romaines et dynamique des parcellaires. Une approche diachronique des formes rurales et urbaines de la plaine centrale de Venise. Thèse de doctorat d’archéologie des Universités de Franche-Comté et de Padoue (<http://tel.archives-ouvertes.fr/>).
- Brigand 2011:** R. Brigand, Centuriations romaines dans la plaine alluviale du Brenta (Vénétie). Etudes rurales 188, 21-38.
- Castagnoli 1958:** F. Castagnoli, Le ricerche sui resti della centuriazione. In: (Ed. A. Campana) Note e discussioni erudite, Roma 1958, 7-44.
- Chevallier 1957a:** R. Chevallier, Les centuriations romaines de Tunisie. Annales 2, 1957, 275-286.
- Chevallier 1957b:** R. Chevallier, La centuriazione romana dell’Istria e della Dalmazia. Bolletino di geodesia e scienze affini, Rivista dell’Istituto Geografico Militare 16-2, 1957, 275-286.
- Chouquer 2000:** G. Chouquer, L’étude des paysages. Essais sur leurs formes et leur histoire (Paris 2000).
- Chouquer 2003:** G. Chouquer (Ed.), Etudes rurales 167-168: Objets en crise, objets recomposés (Paris 2003).
- Chouquer 2007:** G. Chouquer, Quels scénarios pour l’histoire du paysage ? Orientation de recherche pour l’archéogéographie (Coimbra 2007).
- Chouquer 2009:** G. Chouquer, Ce que le temps fait aux formes planimétriques: du péché originel de l’analyse de morphologie agraire à sa réhabilitation. Géocarrefour 84 (4), 2009, 217-227.
- Chouquer, Favory 1991:** G. Chouquer, F. Favory, Les paysages de l’Antiquité (Paris 1991).
- Chouquer, Favory 2001:** G. Chouquer, F. Favory, L’arpentage romain. Histoire des textes, Droit, Technique (Paris 2001).
- Chouquer, Favory 2006:** G. Chouquer, F. Favory, Dicționar de termeni și expresii gramatice. Traducere de M. Alexianu (Iași 2006).
- Déléage 1934:** A. Déléage, Les cadastres antiques jusqu’à Dioclétien. Etudes de papyrologie 2, 74-228.
- Dilke 1971:** O. A. W. Dilke, The roman land surveyors. An introduction to the agrimensores (Londres 1971).

- Fraccaro 1940:** P. Fraccaro, *Intorno ai confine e alla centuriazione degli agri di Patavium e di Acelum*. In: Studi di Antichità classica offerti a E. Ciaceri, Roma 1940, 100-123.
- Franceschelli, Marabini 2007:** C. Franceschelli, S. Marabini, *Lettura di un territorio sepolto. La pianura lughese in età romana* (Bologna 2007).
- González Villaescusa 2011:** R. González Villaescusa (Ed.), *Etudes rurales 188: Archéogéographie et disciplines voisines* (Paris 2011).
- Kandler 1866:** P. Kandler, *L'agro colonica di Padova* (Trieste 1866).
- Lavigne 2002:** C. Lavigne, *Essai sur la planification agraire au Moyen Age. Les paysages neufs de la Gascogne médiévale (XIIIe-XIVe siècle)* (Bordeaux 2002).
- Lavigne 2004:** C. Lavigne, *Une "centuriation anormale" à Villafranca di Verona (Italie)*. *AGER* 14, 2004, 13-17.
- Legnazzi 1887:** E. N. Legnazzi, *Dal catasto romano e di alcuni strumenti antichi di geodesia* (Verona 1887).
- Marchand 2003:** C. Marchand, *Des centuriations plus belles que jamais ? Proposition d'un modèle dynamique d'organisation des formes*. *Etudes rurales* 167-168, 93-114.
- Watteaux 2011:** M. Watteaux (Ed.), *Les Nouvelles de l'archéologie 125: L'archéogéographie. Un état des lieux et de leurs dynamiques* (Paris 2011).

Centuriations romaines dans la plaine de Venise

Résumé

Cette contribution porte sur la dynamique des centuriations d'origine romaine de la plaine centrale de Venise, limitée par la lagune et les Alpes d'une part, les fleuves Brenta et Piave de l'autre. Il s'agit d'évaluer la nature des interactions entre les morphologies agraires héritées de l'arpentage antique et les sociétés historiques, médiévales et modernes, qui intègrent, en le transformant, l'héritage antique.

Liste des figures:

- Fig. 1. Organisation théorique d'une centuriation de 20 *actus* de module (710 m) et disposition des coordonnées de deux centurries. Deux modes de division interne sont proposés.
- Fig. 2. **a** - Miniatures des manuscrits *Arцерianus* (en haut) et *Palatinus* (en bas). Elles représentent la ville de *colonia Iulia* édifiée dans une plaine délimitée par la mer et une chaîne montagneuse. Le territoire est divisé par une centuriation dont les deux axes majeurs se croisent au centre de la ville; **b** - Cippes gromatiques de Grantorto (Cittadella). Il s'agit d'un parallélépipède de plus de 1,60 m de haut portant un *decussis* sur la tranche et le texte *iuss(u) ter(minus) n(ovatus) / U(ltra) K(ardinem) VII*; sur le flanc *S(inistra) D(ecumanum) VIII*. Il est daté du Ier s. ap. J.-C. et indique l'intersection du *decumanus VIII* à gauche du *decumanus maximus* et du *kardo VII* au-delà du *kardo maximus*.
- Fig. 3. Vue aérienne verticale du Graticolato romano à l'ouest de Mirano.
- Fig. 4. Carte géomorphologique et hydrographique de la plaine centrale de Venise. Légende: 1 - plaine alluviale ancienne du Brenta (tardiglaciaire); 2 - alluvions récentes (holocène); 3 - bourrelets alluviaux anciens et récents; 4 - dépressions d'inter-cône du Musone; 5 - plaine alluviale du Piave; 6 - limite septentrionale de la résurgence des eaux; 7 - courbe de niveau (eq. 5 m); 8 - hydrographie moderne et contemporaine; 9 - bourgs fortifiés (XIIe-XIIIe s.).
- Fig. 5. Centuriations et circulation des eaux, de Bassano à Mirano.
- Fig. 6. Morphologie de la centuriation entre Cittadella et Castelfranco Veneto. Les flèches externes indiquent le carroyage théorique de la centuriation.
- Fig. 7. Morphologie de deux centurries de la centuriation au nord-est de Padoue. Les trois *limites intercisivi* sont représentés en pointillés.

Римские центуриации Венецианской равнины

Резюме

Данное исследование посвящено динамике римских центуриаций центральной Венецианской равнины, на территории, ограниченной лагуной и Альпами на юге и севере и реками Брентой и Пьяве на западе и востоке. В работе подчеркивается взаимодействие между морфологией римских систем полей и влиянием средневекового и современного обществ, использующих и трансформирующих эти сельскохозяйственные особенности.

Список иллюстраций:

- Рис. 1. Теоретическая организация центуриации длиной в 20 *актусов* (710 м) и расположение координат второй центурии. Два способа размежевания центуриации (полосами и крестообразно).

Рис. 2. **a** - Миниатюры из манускриптов *Arceianus* (вверху) и *Palatinus* (внизу). На них изображен город Колония Юлия, построенный на равнине, ограниченной морем и горной цепью. Территория поделена на центуриации, два основных рубежа которых пересекаются в центре города; **b** - *Cippus gromatic* из Гранторто (Читтаделла). На стороне параллелепипеда, высотой более 1,60 м, представлен *декуссус* (= X) и текст *iuss(u) ter(minus) novatus / U(ltra) K(ardinem) VII*, а на боковой части надпись *S(inistra) D(ecumanum) VIII*. Датированный I-м веком н.э., он указывал на пересечение *декумануса VIII*, расположенного слева от *главного декумануса*, с *кардо VII*, за *главным кардо*.

Рис. 3. Гратиколато Романо, к западу от Мирано. Вид с воздуха.

Рис. 4. Геоморфологическая и гидрографическая карта центральной Венецианской равнины: 1 - древняя аллювиальная равнина реки Брента (позднеледниковый период); 2 - новые отложения (голоцен); 3 - древние и поздние пояса отложений; 4 - низины Мусоне; 5 - аллювиальная равнина реки Пьяве; 6 - северная граница выхода подземных вод на поверхность; 7 - уровневая кривая (5 м); 8 - новая и современная гидрография; 9 - укрепленные замки (XII-XIII вв.)

Рис. 5. Центуриации и циркуляция вод между Бассано и Мирано.

Рис. 6. Морфология центуриации между Читтаделла и Кастельфранко Венето. Стрелки показывают теоретическое разделение центуриации на квадраты.

Рис. 7. Морфология второй центурии в центуриации к северо-востоку от Падуи. Пунктирными линиями показаны три *limites intercisivi*.

15.05.2012

Dr. Robin Brigand, Platforma Arheoinvest, Universitatea „Al.I. Cuza” Iași, bd. Carol I, nr. 11, RO-700506 Iași, România, e-mail: robinbrigand@yahoo.fr